

Судово-товарознавча експертиза товарів народного споживання та послуг. Теорія та практика

Розглянуто теоретичні і методологічні основи судово-товарознавчої експертизи, зокрема понятійний апарат, принципи, предмет і методи. Теоретично узагальнено та розроблено методологічні засади ідентифікаційної експертизи.

Визначено структурно-технологічну послідовність її проведення і запропоновано методичне забезпечення для одержання відтворювальних, об'єктивних, адекватних результатів експертного дослідження. Проводиться аналіз помилок експертних досліджень, в якому використані результати оцінки висновків судових експертів товарознавців і власний досвід автора як експерта.

Видання розраховане на науковців, а також для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за фахом «Товарознавство та експертиза товарів», викладачів, аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, а також практикуючих експертів-товарознавців в галузі судово-товарознавчих експертиз.

В. В. АРХІПОВ

СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧА
ЕКСПЕРТИЗА ТОВАРІВ
НАРОДНОГО СПОЖИВАННЯ
ТА ПОСЛУГ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

НАВЧАЛЬНО-ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

3-тє видання

Київ
«Центр учбової літератури»
2021

ББК 30.609
УДК 620.2
А 87

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв
(Протокол № 1 від 28 серпня 2006 р.)*

Рецензенти:

Платонов Б. О. – доктор технічних наук, Голова ради ВГО «Асоціація фахівців з оцінки», Член наглядової ради з питань оціночної діяльності ФДМ України;

Іванникова Є. І., доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри Московського університету споживчої кооперації, академік Російської технологічної Академії.

Архіпов В.В.

А 87 Судово-товарознавча експертиза товарів народного споживання та послуг: теорія та практика. 3-тевид.: Навч.-практ. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2021. – 306 с.

ISBN 978-611-01-0965-9

Розглянуто теоретичні і методологічні основи судово-товарознавчої експертизи, зокрема понятійний апарат, принципи, предмет і методи. Теоретично узагальнено та розроблено методологічні засади ідентифікаційної експертизи. Визначено структурно-технологічну послідовність її проведення і запропоновано методичне забезпечення для одержання відтворювальних, об'єктивних, адекватних результатів експертного дослідження. Проводиться аналіз помилок експертних досліджень, в якому використані результати оцінки висновків судових експертів товарознавців і власний досвід автора як експерта.

Видання розраховане на науковців, а також для студентів вищих учбових закладів, що навчаються за фахом «Товарознавство та експертиза товарів», викладачів, аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, а також практикуючих експертів-товарознавців в галузі судово-товарознавчих експертиз.

ISBN 978-611-01-0965-9

© В. В. Архіпов, 2021
© Центр учбової літератури, 2021

Вступ	5
<i>Розділ 1. Аналіз теоретико-методологічних та організаційно-правових основ судово-товарознавчої експертизи товарів</i>	10
1.1. Концептуальні засади судово-товарознавчої експертизи	10
1.2. Нормативно-законодавча регламентація проведення судово-товарознавчих експертиз	27
1.3. Методичні основи судово-товарознавчої експертизи	54
<i>Розділ 2. Методологічні засади судово-товарознавчої експертизи</i>	59
2.1. Розробка загально-методологічного підходу до розв'язання експертних завдань судово-товарознавчої експертизи	59
2.2. Розробка класифікації експертних завдань, які вирішуються в рамках судово-товарознавчої експертизи	73
2.3. Розробка методологічних підходів, прийомів і методів, які використовуються при вирішенні завдань судово-товарознавчої експертизи	83
<i>Розділ 3. Принципи розробки процедури ідентифікації для розв'язання експертних завдань в області СТЕ товарів народного споживання</i>	115
3.1. Розробка методики розв'язання експертних завдань щодо експертизи хутряних виробів	115
3.2. Розробка методики розв'язання експертних завдань щодо експертизи меблів	126
3.3. Дослідження і розробка регламенту розв'язання експертних завдань, щодо судово-товарознавчої експертизи антикварних речей	133

3.3.1. Дослідження сучасного стану ринку предметів антикваріату	133
3.3.2. Розробка регламенту мистецтвознавчої експертизи предметів антикваріату при комплексній судово-товарознавчій експертизі	139
3.3.3. Розробка методики розв'язання експертних завдань щодо ідентифікації антикварних ікон	148
3.3.4. Розробка методики розв'язання експертних завдань, щодо ідентифікації антикварних монета визначення стану їх збереження	158
3.4. Розробка методики розв'язання експертних завдань, щодо судово-товарознавчої експертизи взуття	168
3.5. Розробка регламенту та основних принципів ідентифікації мобільних телефонів при проведенні судово-товарознавчої експертизи	177
Розділ 4. Дослідження особливостей і розробка регламенту проведення судово-товарознавчих завдань, пов'язаних із захистом прав споживачів	187
4.1. Дослідження особливостей використання спеціальних товарознавчих знань при вирішенні судових справ про захист прав споживачів	187
4.2. Визначення та розробка порядку класифікації дефектів, що можуть виявитися після хімічного чищення речей	200
4.3. Дослідження особливостей хімічного чищення речей з різних видів шкіри	207
Розділ 5. Розробка порядку проведення та регламенту судово-товарознавчої експертизи за певних умов та обставин	216
5.1. Розробка регламенту проведення судово-товарознавчих досліджень не наданого для огляду (майна) товару згідно з матеріалами справ судово-слідчих органів	216
5.2. Розробка порядку проведення та регламенту судово-товарознавчої експертизи майна, що постраждало внаслідок надзвичайних ситуацій	225
5.3. Розробка регламенту судово-товарознавчої експертизи конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави	235
5.4. Розробка регламенту проведення судово-товарознавчих досліджень за документами	248
5.5. Розробка методики проведення судово-товарознавчих досліджень встановлення вартості товарів речей, які мають знос	259
Додатки	266

У складний період становлення демократичного суспільства зміцнення законності і правопорядку, захист прав і свобод людини є першочерговими завданнями Української держави. Їх вирішення потребує зусиль не тільки правоохоронних органів, а й інших інститутів, зокрема судової експертизи, яка є одним із найважливіших засобів доведення при розслідуванні злочинів, захисту прав споживачів, судовому розгляді справ різних категорій.

Судово-товарознавча експертиза (СТЕ) є одним із нових видів товарознавчої експертизи, які тільки формуються. Її розвиток як будь-якої науково-практичної діяльності, що має прикладний характер, визначався потребами судово-слідчої практики. Упродовж останніх років судово-слідчі органи відчують гостру потребу в застосуванні спеціальних знань в області товарознавства. Про це свідчить інтенсивне зростання кількості СТЕ, що проводяться в судово-експертних установах системи Міністерство юстиції України. При цьому слід також враховувати, що значна частка досліджень за завданнями судово-слідчих органів виконується поза сферою діяльності цих установ приватними експертами, експертами торгово-промислових палат, МВС України та інших організацій.

Зростаючі потреба судово-слідчих органів в застосуванні товарознавчих знань і збільшення кількості досліджень в цій галузі є закономірним результатом об'єктивних умов економічного життя держави.

Інтенсивне оновлення основ суспільного життя, активне входження країни в світовий ринок, формування у зв'язку з цим нового рівня потреб, залучення в повсякденний оборот нових груп товарів, цивілізоване усвідомлення споживачем своїх прав на задоволення конкретних потреб, фактична відміна застарілих зако-

нів, що регулюють економічні відносини, — все це настійно вимагає формування нового підходу до «знання про товар» — науки товарознавства. Як природно-технічна дисципліна, ця наука функціонує на стику з економічними науками, що обумовлено предметом її вивчення — споживчою вартістю, яка разом зі своєю власне вартістю складає діалектичну єдність — товар.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок про те, що й судова товарознавча експертиза як одна із галузей товарознавчих знань випробовує на собі дію зазначених чинників і під їх впливом оновляє і змінює свій зміст.

Необхідність проведення судово-товарознавчої експертизи виникає при розслідуванні і судовому розгляді багатьох категорій кримінальних справ, зокрема про розкрадання державного і крадіжки особистого майна, хабарництво, вбивства, випуск недоброякісної, нестандартної, некомплектної продукції та ін.

Відповідно до курсу побудови правової держави, з проголошенням примату інтересів людини над інтересами держави ефективність цивільного судочинства як одного з дієвих засобів захисту прав людини набуває особливої актуальності. Тому не менш значущою є роль даного виду експертизи і в здійсненні правосуддя по цивільних справах при розгляді позовів про відшкодування збитку при пошкодженні, псуванні майна або, розподілі майна. Значна кількість експертних товарознавчих досліджень проводиться також за позовами про захист прав споживачів, чому сприяло ухвалення Закону України «Про захист прав споживачів» і підвищення правової культури українських споживачів товарів і послуг.

Становлення ринкової економіки, розвиток підприємництва, збільшення кількості суб'єктів, що здійснюють різні види діяльності, часто недостатньо компетентне або несумлінне, призвело до зростання кількості господарських справ, пов'язаних з недотриманням договірних відносин. Значного поширення набули страхові шахрайства і пов'язані з ними суперечності. Їх вирішення часто досягається шляхом використання спеціальних знань в області товарознавства. Почастішали випадки проведення СТЕ при розслідуванні справ, відкритих за фактами порушень митного законодавства.

Як бачимо, сфера використання можливостей судово-товарознавчої експертизи досить широка. Тому успіх розслідування і судового розгляду зазначених категорій справ багато в чому залежить від того, наскільки повно вдалося використати можливості судово-товарознавчої експертизи. При цьому необхідно врахо-

увати, що більшість злочинів і правопорушень у цій сфері скоюється, як правило, завуальованими способами, з використанням прийомів, спрямованих на фальсифікацію товарних властивостей матеріальних цінностей шляхом зміни змісту маркувальних даних, спотворення документальних даних про кількісні і якісні характеристики товарів, порушення правил приймання, умов пакування, транспортування, зберігання, іноді й експлуатації матеріальних цінностей, а також шляхом прямого обману щодо певних споживацьких властивостей товару. Дослідження всіх цих обставин сприяє встановленню істини по кримінальних і цивільних справах, захисту і реалізації прав особи.

Демократизація суспільства і активність споживачів щодо захисту власних прав підвищили значущість і необхідність проведення незалежних експертиз з багатьох спірних питань. Товарознавча експертиза стала однією з найбільш затребуваних. Тому не випадково стандартом вищої освіти за фахом «Товарознавство і експертиза товарів» передбачена підготовка товарознавців-експертів.

Експертна діяльність стала професійною для багатьох працівників не тільки державних, а й комерційних організацій. Тому експертна практика сьогодні потребує наукової систематизації накопиченого матеріалу, урахування нової законодавчої бази і економічних умов. Так, важливе значення в частині єдиного методичного підходу мають визначені в Законі України «Про судову експертизу»¹ вимоги до організації і виробництва судових експертиз, які проводяться незалежно від відомчої підлеглості.

У зв'язку з цим виникла потреба в розробці методології СТЕ, на основі якої може бути створена загальна теорія, розроблені закономірності і понятійний апарат, система методів, завдань і функцій. Методологія в будь-якій науці, у тому числі експертної, має світоглядне значення, оскільки вона є засобом наукового аналізу свого предмету.

Специфічність експертної діяльності полягає у тому, що цей процес включає як науковий, так і практичний аспекти знання. Хід експертного дослідження є важливим для правильного вирішення поставленою перед екпертом завдання. Цей процес ґрунтується як на знанні загальних законів, категорій і специфічних особливостей віддзеркалення матеріального світу, так і на вузькопрофесійних знаннях досвідченої особи, використовуваних в

¹ Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038XII. — К.: Відомості Верховної Ради, 1994, № 28, ст. 232.

процесі експертного дослідження. Проте сьогодні теоретичні основи експертизи роздроблені по окремих науках, що не сприяє розвитку теорії і практики відомчих експертиз, зокрема товарознавчих. Вивчення процесуальної сторони судово-товарознавчих експертиз, зміст і форми експертного висновку, заснованих на принципах забезпечення його як доказу, є найважливішим.

Проблемам становлення і розвитку судово-товарознавчої експертизи увага приділяється в роботах Л. І. Георгиева, А. Р. Шляхова, Г. В. Дашкова, Л. А. Сергеева, К. А. Букалова, С. С. Толмачової, В. К. Степутенкової. Криміналістським питанням СТЕ присвячене дисертаційне дослідження К. А. Букалова². Окремі повідомлення з різних питань СТЕ ми знаходимо в працях А. І. Вінберга, Н. А. Селіванова, Н. І. Альхамова, С. А. Вілкової, С. П. Морозова, Т. М. Артюх. Відзначаючи значущість згаданих праць, слід визнати, що «історична» рухливість науки, накопичення об'ємного емпіричного матеріалу, постійне ускладнення вимог судово-слідчої практики вимагають усвідомлення суті даної експертної галузі на новому етапі у формі комплексного монографічного дослідження всіх систем СТЕ.

Також аналіз експертної практики показує, що для проведення досліджень на сучасному рівні потрібна розробка теоретичних положень з урахуванням специфіки досліджуваних об'єктів і змісту норм чинного законодавства. Обсяг інформації на даному етапі розвитку СТЕ створює передумови для формування теоретичних основ цього виду експертизи, що містять опис її предмету, визначення кола вирішуваних завдань і меж безлічі об'єктів, що підлягають експертному дослідженню. Використання різних методів дослідження відкриває нові перспективи для успішного вирішення завдань СТЕ.

Методологічна і теоретична основи даної монографії — система знань, яка визначає вимоги до наукових теорій, а також до суті, структури і сфери застосування різних методів пізнання. Маються на увазі праці з філософії, товарознавства, криміналістики і загальної теорії судової експертизи, правових і технічних наук, пов'язаних з даними проблемами, а також відповідний нормативно-технічний і нормативно-правовий матеріал.

При написанні цієї роботи вивчені і використані праці учених в області товарознавства і загальної теорії права. Особлива увага

² Букалов К. А. Теория и практика использования специальных товароведческих познаний на предварительном следствии (Криминалистическое исследование). Дисс. канд. юрид. наук. — М., 1977, 189 с.

надається роботам з товарознавства і експертизи товарів таких учених, як М. А. Ніколаєва, Л. П. Морозов, С. А. Вілкова, С. С. Толмачева, Н. М. Чечеткіна, Т. І. Путіліна, В. В. Горбуньова, Т. М. Артюх, І. П. Чепурна, М. Д. Федоренко, Е. В. Жиряєва, та криміналістики і теорії судової експертизи таких учених, як Л. Е. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. М. Галін, Гл. Грановський, А. І. Зінін, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, С. П. Мітрічев, В. С. Мітрічев, В. Ф. Орлова, Ю. К. Орлов, Е. Р. Росінська, В. А. Снетков, А. Р. Шляхов, Л. Г. Еджубов, А. А. Ейсман, Н. П. Яблоков та ін. Використана також спеціальна література, що відноситься до сфери наукових досліджень і дослідно-експертних розробок в області судово-товарознавчих експертиз.

Автор висловлює щирю подяку за допомогу і консультації завідувачу кафедри товарознавства та експертизи непродукції товарів Київського національного торговельно-економічного університету, доктору технічних наук, професору Т. М. Артюху, зам. начальника департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України О. М. Стельмах, завідувачу відділом судово-товарознавчої експертизи Російського федерального центру судової експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації, кандидату економічних наук О. О. Селіванову, экс-зав. відділом судово-товарознавчої експертизи Російського федерального центру судової експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації С. С. Толмачовій, ст. науковому співробітнику лабораторії судово-товарознавчих експертиз Київського НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України О. О. Желавській.

Розділ 1

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТОВАРІВ

1.1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У спеціальній літературі питання про предмет експертизи не має однозначного тлумачення. Одними авторами воно визначається як коло питань в області спеціальних знань, що вирішуються при проведенні експертизи її засобами, іншими — в точній відповідності з Кримінально-процесуальним кодексом (далі — КПК) як коло обставин справи, які можуть бути встановлені засобами експертизи³.

Про предмет експертизи йдеться у ст. 77 КПК України, де встановлюється право експерта «знайомитися з матеріалами справи, що відносяться до предмета експертизи». На думку В. Д. Арсеньєва, «з наведених формулювань виходить: предмет експертизи — коло обставин, встановлюваних при її провадженні (її засобами)»⁴.

Аналізуючи літературні джерела з питань формування і розвитку понятійно-категоріального апарату судової експертизи, можна виділити наступні точки зору на поняття предмета судової експертизи, запропоновані різними авторами:

— як такі, що підлягають встановленню обставини, визначають зміст предмета експертизи А. Р. Шляхов⁵, Ю. К. Орлов⁶, Р. С. Белкін⁷ та інші;

— на думку Л. Е. Ароцкера⁸, Р. Д. Рахункова⁹, І. Л. Петрухіна¹⁰, Г. М. Нагорного¹¹, предмет експертизи визначається вирі-

³ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. — М.: Норма, 2007. — 480 с.

⁴ Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. — 1980. — Вып. 44. — С. 3—24.

⁵ Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы // Некоторые вопросы теории судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1975. — С. 13—21.

⁶ Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе: Учебное пособие. — М.: ВЮЗИ, 1982. — 79 с.

⁷ Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. — Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1977. — 340 с.

шуваними нею питаннями або (що те саме) експертними завданнями. При цьому Ю. К. Орлов, дотримуючись першого з названих трактувань, відзначає, що «зустрічаються іноді декілька інші формулювань предмета як кола вирішуваних експертизою питань вони суті справи не міняють, оскільки автори вкладають у них приблизно таке ж значення»;

— об'єктами експертизи — основними (реальними обставинами справи) і допоміжними (речовими доказами) обмежують зміст поняття Н. А. Селіванов¹² і В. К. Лісиченко¹³.

— як «відому суму спеціальних знань» (куди відносяться, зокрема, методи і методики експертного дослідження) розуміє предмет експертизи В. М. Галкин¹⁴.

Жодне з цих трактувань не дає, на наш погляд, вичерпної характеристики предмета судово-товарознавчої експертизи, тому ми вирішили дослідити, обґрунтувати і визначити це поняття.

Нині більшість авторів вслід за А. Р. Шляховим¹⁵ під предметом судової експертизи розуміє обставини, факти, фактичні дані, які встановлюються за допомогою експертного дослідження, що мають значення для винесення вироку судом: «предмет експертизи — означає факти (фактичні дані, обставини справи), які експерт встановлює на основі спеціальних знань і проведення досліджень матеріалів справи (об'єктів експертизи)»¹⁶. З точки зору автора вона досить повно відображає специфіку експертної діяльності, лаконічна і «пов'язана» з предметом доказування в кримінальних і цивільних справах, проте відображає лише процесуальний бік поняття, не розкриваючи його гносеологічний аспект.

⁸ Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы // Криминалистическая экспертиза. — 1965. — Вып. 1. — С. 51—71.

⁹ Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат, 1953. — 264 с.

¹⁰ Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. — М.: Юрид. лит., 1964. — 264 с.

¹¹ Надгорный Г. М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза: Сб. науч. трудов. — 1976. — Вып. 13. — С. 37—42.

¹² Селиванов Н. А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность. — 1979. — № 5. — С. 199—205.

¹³ Лісиченко В. К. Криминалистическое исследование документов: Дисс... докт. юрид. наук: 12.00.09. — Киев, 1974. — 311 с.

¹⁴ Галкин В. М. Средства доказывания в советском уголовном процессе. — Ч. 2. — М.: ЦНИИСЭ, 1968. — 95 с.

¹⁵ Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. — М.: Юрид. лит., 1979. — 168 с.

¹⁶ Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. — 1980. — Вып. 42. — С. 3—24.

Щоб дати повне уявлення про предмет СТЕ, слід визначити складові цього поняття та розкрити їх зміст.

У літературі запропоновано також двояке розуміння предмету експертизи — вузьке і широке. У вузькому значенні — це коло фактичних обставин, що підлягають встановленню при проведенні даної експертизи, тобто це предмет експертизи як практичної діяльності. У широкому розумінні відома сума спеціальних знань, яка характеризує даний вид (рід, клас) експертизи.

Спираючись на філософське визначення предмета пізнання, В. Д. Арсеньєвим запропоновано таке визначення: «предметом судової експертизи є сторони, властивості і відносини її об'єкта (основного і допоміжного), які досліджуються і пізнаються засобами (методами, методиками) даної галузі експертизи з метою вирішене питань, що мають значення для справи і входять в сферу відповідної галузі знання»¹⁷.

Цієї ж точки зору дотримується Ю. Г. Корухов, який рекомендує: «при визначенні предмета будь-якого дослідження слід виходити із загальноприйнятого філософського визначення предмета пізнання. З цих позицій предмет... досліджень зумовлюється об'єктами дослідження, завданнями, що вимагають вирішення, застосованими методами і умовами, в яких здійснюються ці дослідження»¹⁸. Беззаперечною правильністю такого трактування є, на наш погляд, те, що воно торкається гносеологічного аспекта досліджуваної категорії, конкретизують її.

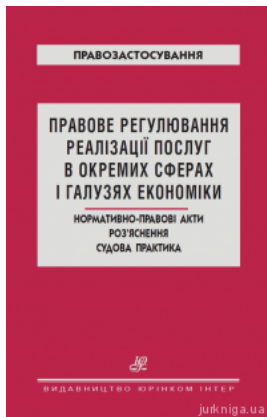
Такими на сучасному етапі розвитку теорії судової експертизи є погляди на зміст предмета, що вивчається нею. Це не могло не позначитися і на визначенні предметів виду експертиз. Практично до цього часу в літературі, присвяченій судово-товарознавчій експертизі, також були відсутні конкретні визначення цієї основоположної категорії, хоча були спроби. Зокрема в якості предмета СТЕ називали зміст запитань, поставлених експерту, і спеціальних пізнань у галузі товарознавства (Л. І. Георгієв, Г. В. Дашков, Л. А. Сергєєв)¹⁹.

¹⁷ Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. — 1980. — Вып. 44. — С. 3—24.

¹⁸ Корухов Ю. Г. Экспертные и неэкспертные трасологические исследования в уголовном процессе // Проблемы экологических исследований: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. — 1978. — Вып. 35. — С. 34—43.

¹⁹ Георгієв Л. І., Дашков Г. В., Сергєєв Л. А. СТЭ по делам о хищениях социалистического имущества, должностных и хозяйственных преступлений. — М.: Ин-т прокуратуры, 1969. — 67 с.

Книги, які можуть вас зацікавити

Правове регулювання реалізації послуг в окремих сферах і галузях економіки. Нормативно-правові акти. Роз'яснення. Судова практика

Закон України "Про публічні закупівлі"

Закон України "Про захист прав споживачів"

Закони України "Про оренду землі", "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)", "Про..."

Типові форми договорів. Видання друге

Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу". Алерта

Перейти до галузі права
Господарське право та процес

[Перейти на сайт](#) →